

Erich Fromm ve Özgürlük kitiği

Fatma Ince

M. Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
2. sınıf öğrencisi

Tarih boyunca özgürlük sorunsalı bir çok kişi ve kişilerce çözülmeye çalışılmış özgürlüğün birçok tanımları yapılmıştır. Erich Fromm da kendi deyimiyle yaşanmakta olan bir bunalımın anlaşılması amacıyla Ortaçağ anlayışını günümüzle kıyas ederek şöyle der:

Ortaçağ, tarihi genellikle 20. yy'ın değer yargılarıyla anlamaya yatkın kişiler nazarında baştan sona olumsuzluklarla dolu bir dünyayı temsil eder.¹ Çağdaş akılcılık, ortaçağı, temelde karanlık bir dönem olarak görmektedir. O dönemde, genel olarak kişisel özgürlüğün bulunmadığına, büyük kitlelerin küçük bir azınlık tarafından sömürüldüğüne işaret edilmiş, insan ilişkilerindeki dolaysızlığa ve somutluğa dikkat çekilmiştir.

Ortaçağ ne kadar eleştirilse de aslında, bir noktada ansızın sona ermiş ve bir başka noktada ansızın çağdaş toplum ortaya çıkmış değildir. Çağdaş toplumun belirleyici özelliklerini oluşturan bütün ekonomik ve toplumsal güçler, daha 12., 13. ve 14. yy'ların Ortaçağ toplumunda gelişmiş bulunuyordu.

Ortaçağ toplumunu çağdaş toplumdan ayıran başlıca özellik, ortaçağ toplumunda "bireysel özgürlüğün" bulunmamasıdır. Eski dönemde, herkes, toplumsal düzendeki rolüne zincirlenmiş durumdaydı. İnsanın toplumsal olarak bir sınıftan diğerine geçme şansı pek yoktu. Dilediği gibi giyinme ya da istediğini yeme özgürlüğüne bile

sahip değildi çoğu kez. Zanaatçının malını satacağı yer belliydi. Lonca üyesi kendi loncasından olmayan hiç kimseye üretimin teknik gizlerini açıklayamazdı. Yani insanın çoğu hareketlerini toplum ve toplum içindeki gruplar kısıtlıyordu. Kişisel ekonomik ve toplumsal yaşam, hemen hemen her türlü etkinliği kısıtlayan kural ve yükümlülüklerin egemenliği altındaydı.

Kişi, çağdaş anlamda özgür değildi belki ama, yalnız ve soyutlanmış da değildi. Daha doğduğu anda toplumsal dünyada apaçık, değişmez ve kesin bir yere sahip olan insan, yapısı tamamlanmış bir bütüne kök salmıştı ve dolayısıyla yaşamın kuşkuya yer bırakmayan bir anlamı vardı. Kişi, toplumdaki yeriyle özdeşti. Toplumsal düzen, doğal bir düzen olarak algılanıyordu ve onun kesinlikle bir parçası olmak, bir güvenlik ve ait olma duygusu veriyordu. Çağdaş topluma kıyasla daha az rekabet vardı. Toplumsal alanın sınırları içinde bireyin çoşkusal yaşamında olsun, işinde olsun, kendini ifade etmek özgürlüğü çokça vardı. Pek çok olası yaşam biçimleri arasında sınırsız seçenek sunan çağdaş anlamda bireycilik yoktu ama, gerçek yaşamda bir hayli somut bireycilik vardı. Üzüntüler vardı, acılar vardı, ama bunları içinden çıkılmaz problemler haline getirerek işi çağımız insanının yaptığı gibi çıkmazlara sürüklememişti o zamanın insanı.

Toplum böyle yapılanmıştı ve insana güvenlik veriyordu ama aynı zamanda onu köle olarak tutuyordu. Bu, daha

sonraki yıllarda yetkeliğin ve baskının yarattığı kölelikten farklı bir kölelik türüydü. Ortaçağ toplumu, bireyi özgürlüğünden yoksun bırakmıyordu, çünkü "birey" diye bir şey yoktu; insan daha hâlâ dünyaya ilk bağlarıyla bağlıydı. Henüz kendisini bir birey olarak algılamıyordu. Yalnızca toplumsal ve o dönemde doğal rolünün sınırları içinde vardı. Diğer kişilerden hiçbirini de "bireyler" olarak algılamıyordu. Kişinin bireysel benliğinin, diğer kişilerin ve dünyanın ayrı varlıklar, ayrı öğeler olarak farkına varması olgusu henüz tam olarak gelişmemişti. İnsanoğlu Jacob Burckhardt'ın da deyişiyle "yalnızca bir ırkın, halkın, partinin, ailenin ya da bir işbirliği biriminin bir üyesi olarak yalnız ve yalnız herhangi bir genel kategori içinde kendisinin bilincindeydi" ²

Erich Fromm ortaçağla günümüzü karşılaştıran bu sözlerinden sonra modern insanın çağdaş tarihte Reform çağı ile başlangıçtaki bağlarından koparak gelişmesi sürecini "bireyselleşme süreci" olarak adlandırır ve ona göre bu süreç Reform çağı ile içinde bulunduğumuz dönem arasındaki yıllarda doruk noktasına ulaşmıştır. Ama bunun yanı sıra birey ayrı bir varlık olarak kısmen kendisinin farkında olurken, aynı zamanda çevresindeki dünyanın bir parçası olduğu duygusunu da yaşamıştır. ³

Ortaçağ devrinde genel itibarıyla "bazı şeyleri yapmamaya" dayalı bir özgürlük anlayışı varken bunun çağımızda bazı şeyleri yapma özgürlüğü olarak değiştiğini vurgulayan Erich Fromm; "bir şeyi " yapmama özgürlüğü", olumlu özgürlükle, "yapma özgürlüğüyle" aynı değildir. İnsan büyük ölçüde, içinden çıktığı dünyaya bağlı kalır; doğanın bağlı olduğu insanlar kümesinin bir parçası olmayı sürdürür. Canlı doğa da, cansız doğa da insan dünyasının parçalarıdır. Yani insan hâla doğal dünyanın parçasıdır" ⁴ der ve

yine onun anlayışıyla, "çağdaş insanın yeni çağ anlayışıyla kazandığı "bireyselleşme" elde ettiği özgürlüğün sınırları genişlemiştir. Kişi özgürdür ama yalnız, güçsüz ve korkuludur. Yeni kazanılmış özgürlük, bir lanet olarak görülür ve "bireyselleşme sürecinin" en tehlikeli yönü giderek artan "yalnızlık" tir. "

Geçmiş çağlardan beri ezilenler, yeni özgürlük isteyenler, toplumun yükünü omuzlarında taşımak zorunda bırakılanlar, savunacak ayrıcalıkları olanlara karşı özgürlük savaşı vermişlerdir. Bir kısmı başkasının egemenliğinden kurtulup kendi öz bağımsızlığını elde etme savaşı verirken, kendilerini, insanlığın özgürlüğü uğruna savaşan bir sınıf olarak görmüş ve bu nedenle bir ideal ortaya koymuş, ezilen bütün insanların içinde kök salmış özgürlük özlemini dile getirebilmişlerdir. Ancak, uzun ve neredeyse sürekli özgürlük savaşında, bir dönemdeki baskıya karşı savaşan sınıflar, zafer kazanıldıktan ve savunulacak yeni ayrıcalıklar ortaya çıktıktan sonra, özgürlük düşmanlarının yanında yer almışlardır.

Özgürlük birçok yenilgiye karşın, savaşlar da kazanmıştır. Baskıya karşı savaşırken ölmenin, özgür olmaksızın yaşamaktan daha iyi olduğu inancıyla, bu savaşlarda pek çok insan ölmüştür. Bu türden bir ölüm, o insanın bireyselliğini en açık bir biçimde ortaya koyma şekliydi. Tarih, insanoğlunun kendi kendini yönetmesinin, kendi adına karar vermesinin ve uygun gördüğü şekilde düşünmesinin ve duymasının olanaklı olduğunu kanıtlıyordu sanki. Toplumsal gelişmenin, yolunda hızla ilerlemekte olduğu hedef, insanoğlunun gizli güçlerinin tam anlamıyla anlatım bulmasıydı. Ekonomik liberalizm, siyasal demokrasi, dinsel özerklik ve kişisel yaşamda bireycilik, özgürlük özleminin anlatımı haline geldi; bunlar aynı zamanda insanoğlunu özgürlüğü gerçekleştirilmeye daha çok yaklaştı-

yor gibiydi. Bir bağın ardından bir diğeri koparıldı. İnsan doğanın egemenliğini, mutlakiyetçi devletin egemenliğini yitirdi. Dış egemenliğin ortadan kaldırılması, o çok istenen "bireyin özgürlüğüne" ulaşmak için yalnızca gerekli değil, aynı zamanda yeterli koşul olarak görülüyordu.⁵

Birey artık, gelenekler temelinde dayalı, belli bir toplumsal dizgenin tutsağı değildi. Çalışkanlığının, zekasının, cesaret ve becerikliliğinin, ya da şansının kendisine izin verdiği ölçüde bireysel ekonomik kazançlar sağlamada başarıya ulaşması bekleniyor ve buna olanak tanıyordu. Başarıya ulaşma fırsatı önündeydi. Kaybetmek ve herkesin birbiriyle çarpıştığı o korkunç savaşta rekabet savaşını yaralanmak ya da ölmek tehlikesi de önündeydi. Feodal düzende yaşamının genişleme sınırları, daha kendisi doğmadan çizilmişti. Ama kapitalist düzende, birey, özellikle de orta sınıf bireyi pek çok kısıtlamalara karşın kendi edimlerine ve kendi kişisel özelliklerine dayanarak başarıya ulaşabiliyordu. Gözlerinin önünde, ulaşmaya çabalayacağı ve çoğu kez de elde etme şansı yüksek bir hedef bulunuyordu. Kendine güvenmeyi öğrendi, sorumlu kararlar almayı, yatıştırıcı ya da ürkütücü kör inançlardan vazgeçmeyi öğrendi. İnsanoğlu doğasının bağlarından giderek daha fazla sıyrıldı. Doğaya güçlerini denetim altına aldı. İnsanlar artık eşitti. Bir zamanlar, insan ırkının birleşmesi yolunu tıkayan doğal sınırlar olarak varlığını sürdüren kast ve din farklılıkları ortadan kalktı ve insanlar birbirini insan olarak görmeyi, tanımayı öğrendiler. Dünya mistik öğelerden giderek daha çok kurtulmaya başladı, insan kendini nesnel olarak görmeye başladı. Yanılsamalar giderek azaldı. Siyasal özgürlük arttı. Yükselen orta sınıf ekonomik gücü sayesinde, siyasal gücü ele geçirebilirdi artık; yeni kazanılmış siyasal güç, ekonomik gelişme sağla-

mada giderek artan olanaklar yaratıyordu.⁶

Erich Fromm orta sınıfın artan bu olanaklarla insanların özgürlük isteklerinin başarıyla sonuçlanacağını ifade ederken; "Ortaçağ toplumunun geleneksel bağlarından kurtulmak, ya da olumlu anlamda özgür olmak, bireye yeni bir bağımsızlık duygusu vermekle birlikte, kendisini yalnız ve soyutlanmış hissetmesine yol açtığını, bireyi kuşku ve kaygıyla doldurduğunu, onu yeni bir boyun eğme ile zorunlu ve akıldışı etkinliğin içerisine sürüklediğini⁷ savunur.

Ortaçağ sonlarına doğru, toplumun yapısıyla insanın kişiliği de değişti. Ortaçağ toplumunun bütünleşmesi ve merkezileşmesi zayıfladı. Sermaye, bireysel ekonomik girişimcilik ve rekabet önem kazandı; yeni bir paralı sınıf ortaya çıktı. Giderek artan bir bireycilik bütün toplumsal sınıflarda gözle görülür hale geldi ve insan etkinliğini, zevklerini, modanın, sanat, felsefe ve din bilimin bütün alanlarını etkisi altına aldı.

Zanaatçıların ve tacirlerin konumundaki ortaçağ kentine özgü o görece denge, Ortaçağ sonlarına doğru yavaş yavaş geri plana itilmiş, 16. yy'da da tümüyle çökmüştür.⁸

Erich Fromm buraya kadar söylediklerini özetleyerek şöyle der; "Ortaçağ kilisesi, insan onurunu, iradesinin özgürlüğünü ve çabalarının yararsız olmadığını vurgulamıştır; Tanrı ile insan arasındaki benzerliği ve ayrıca insanın, Tanrı'nın sevgisine güvenme hakkını da vurgulamıştır. İnsanlar, Tanrıya olan benzerlikleri içinde, eşit ve kardeş olarak kabul edilmişlerdir. Ortaçağın sonlarında kapitalizmin başlamasına bağlı olarak, şaşkınlık ve güvensizlik ortaya çıkmış, ama aynı zamanda, iradenin ve insan çabasının rolünü öne çıkaran eğilimler giderek daha güçlü hale gelmişlerdir. Gerek rönesans fel-

sefesinin, gerek Ortaçağ Katolik öğretisinin ekonomik konumları, kendilerine güç ve bağımsızlık getiren toplumsal gruplardaki ruhu yansıttığını söyleyebiliriz.⁹

Özgürlük sorununu, yalnız ve yalnız çağdaş tarihin gelişmesi sürecinde kazandığımız özgürlüklerden daha fazlasını elde etmeye çalışmak şeklinde değerlendirir ve yapılması gereken tek şeyin, özgürlüğü, bu tür özgürlükleri yadsıyan güçlere karşı savunmak olduğunu sanırız. Kazanmış olduğumuz bağımsızlıkların her birinin, canla başla savunulmasının kaçınılmaz olmasına karşın özgürlük sorununun yalnızca niteliksel bir sorun değil, aynı zamanda niceliksel bir sorun olduğunu unuturuz; geleneksel özgürlüğü korumak ve arttırmak yükümlülüğüyle yetinmememiz gerektiğini, bize, kendi bireysel benimizi gerçekleştirme, bu bene ve yaşama inanma yetisi verecek yeni türden bir özgürlüğü elde etmek durumunda olduğumuzu gözardı ederiz.¹⁰

Her toplumda insanlar yaşamak için çalışmak zorundadır. Pek çok toplum işi kölelere yaptırmak ve böylece de özgür insanı, kendisini "daha soylu" uğraşlara adiyabilecek duruma getirmekle bu sorunu çözmüştür. Bu toplumlarda, çalışmak, özgür bir insana yakışmaz. Ortaçağda da, çalışma yükü, toplumsal hiyerarşi'de çeşitli sınıflar arasında dağıtılmıştı ve bir hayli kaba sömürü görülüyordu. Ama işe, çalışmaya karşı tutum, daha sonra modern çağda gelişen tutumdan çok farklıydı. Çalışma, pazarda kar sağlayacak şekilde satılabilecek bir meta üretmek şeklinde soyut bir anlam taşıymıyordu. İnsan, somut bir talebe yanıt vermek amacıyla çalışıyordu ve bunun somut bir anlamı vardı: Hayatını kazanmak.¹¹

Erich Fromm'a göre; bu son dört yüz yılda, kendi için, kendi amaçları yönünde pek çok şey yapmıştı insan.

Hatta özgürlüğünü kısıtlayan eski çağların pek çok engelini asmıştı. Ama bununla birlikte özgürlük problemini tam olarak çözememişti ve çağın yeni engellerine takılarak bu defa Ortaçağdaki gibi kilisenin, ya da diğer faktörlerin değil de işverinin işçiyi bir insan değil de kendi ürettiği basit bir makina gibi kullandığı, müşteriyi bir çıkar sağlama, yararlanılacak bir nesne olarak görmeye başladığı ekonominin kölesi durumuna geldi. Yani Ortaçağ döneminde, sermaye, insanın hizmetindeyken, çağdaş hayatta, onun efendisi oldu. Bu, özgürleşmek isteyen eski çağların o kısıtlayıcı anlayışından sıyrılıp kişiliğine anlam kazandırmaya çalışan çağımızın insanına yakışmıyordu.

Buraya kadar Erich Fromm'un söylemeye çalıştığı şey özgürlüğün Ortaçağ'da, çağdaş toplumdaki daha çok olduğu değildir. Gerçek şu ki O'na göre iki çağda da aslında özgürlük tam anlamıyla mevcut değildir. Sadece kişiler, olaylar ve araçlar farklıdır o kadar. Ve Erich Fromm bu savını şu açıklamalarıyla sürdürür. "Yeniçağla beraber Protestanlık öğretileri, bireyi ortaya çıkardı ama onu daha da umarsız duruma soktu; özgürlüğü arttırdı ama yeni türden bağımlılıklar yarattı."

Yine ona göre çağdaş toplum yapısı özgürlüğünü elde etmeye çalışan insanı aynı anda iki yönde etkilemiştir. Öncelikle insan daha bağımsız, kendine yeterli ve eleştirel bir yapıya kavuştu. Ama öte yandan, daha soyutlanmış, yalnız ve korkulu hale geldi.¹²

Sonuç itibarıyla Erich Fromm eski çağlardaki ve çağdaş anlayıştaki özgürlük anlayışlarını izah ettikten sonra özgürlüğü ikiye ayırarak der ki; "Karanlıkta ısıklık çalmak ortalığı aydınlatmaz. Yalnızlık, korku ve ürküntü olduğu yerde kalır; insanlar buna sonsuza dek dayanamazlar." "Olumsuz özgürlüğün" yükünü sürekli taşıyamazlar; olumsuz özgürlükten olumlu özgürlüğe doğru bir gelişme gösteremedikleri

sürece, özgürlük denen şeyi tümüyle feda etmek ve ondan kaçmaya çalışmak zorunda kalırlar. Günümüzde var olan temel toplumsal kaçma yolu faşist ülkelerde olduğu gibi bir öndere boyun eğmek ve demokrasilerde görüldüğü üzere zorunlu uyum sağlamak, razı olmaktır.¹³

Buraya kadar aktarmaya çalıştığım Erich Fromm'un özgürlük anlayışına karşı denebilir ki;

İnsan Allah'ın kulu olduğu hususunda bir bilinç taşıyorsa, Allah'tan başka her şeyden özgürdür. Böyle bakınca, insan özgürlükten de özgürdür. Yani

özgürlük diye bir kavrama boyun eğerek yerini ve değerini ölçüp biçmeye kalkışmaz. Fakat özgürlüğün anlamını, değerini, yerini belirler. Özgürlüğe köle olmaz. Belki özgürlüğü kendine köle kılar... İnsanın, herşeye karşı özgürlüğünü ilan ve elde ettiğini düşünsek bile, bu kez, özgürlüğüne karşı özgürlük ilan edebilme gücünü gösterebilir mi? Örneğin; ölüme karşı özgürlüğünü ilan etmeye girişen kimse, özgürlüğünü kanıtlamak için, kendini öldürmekten başka ne yapabilir? O, aslında böyle yapmakla ölümünü bile çabuklaştırabilmiş değildir. Sadece vehminin kurbanı olmuştur, demek mümkündür.¹⁴

DİPNOTLAR

1 Doğu ve Batı Karşısında

2 Jacob Burckhardt, İtalya'da Rönesans Uyarlığı, New York, 1921, s. 129.

3 ERICH FROMM, ÖZGÜRLÜKTEN KAÇIŞ, PAYEL YAY, S. 35.

4 A.G.E, s. 43

5 A.G.E, s. 19, 20.

6 A.G.E, s. 96

7 A.g.e, s. 93

8 A.g.e, s. s, 58

9 A.g.e, s., s. 71

10 A.g.e, s. 85

11 A.g.e., s, 95.

12 A.g.e., s. 94

13 A.g.e., s. 115-116.

14 Sosyal Bilimler Ansiklopedisi